

J. Toury, Deutschlands Stiefkinder. Ausgewahlte Aufsätze zur : deutschen und deutsch-judischen Geschichte

Review by: יפעת וייס

Zion / ציון, Vol. 58 (תש"ס), חוברת ד, pp. 523-528

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041407>

Accessed: 28/11/2011 08:07

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

Jacob Toury, *Deutschlands Stiefkinder. Ausgewählte Aufsätze zur deutschen und deutsch-jüdischen Geschichte* (Schriftenreihe des Instituts für deutsche Geschichte Universität Tel Aviv, 18), Bleicher, Gerlingen 1997, 232 pp.

על ילדים חורגים להיות מחונכים כפליים;¹ כתב מקסימיליאן הורביץ (Horwitz), פעיל קהילה יהודי, בשנת 1880. משפט זה יכול לשמש מוטו לספרו של יעקב טורי. הספר דן בהבטים אחדים מתחום תולדות היהודים ומתחום תולדותיה של הסוציאל דמוקרטיה בגרמניה. כינוסם של מאמרים משני תחומים שונים לכאורה דורש הסבר, ואכן כותרתו של הספר, 'ילדיה החורגים של גרמניה', מלמדת על קיומה של מסגרת דיון משותפת לשני הנושאים: השוליות. בשנים האחרונות הולכים ומתרבים המחקרים המעמידים את תולדות היהודים בגרמניה עד עליית הנאציזם ביחס לתולדותיהן של קבוצות מיעוט אחרות. כך, למשל, מספר חוקרים כתבו את תולדות היהודים בגרמניה ביחס לקבוצת מיעוט דתית אחרת, גדולה לאין שיעור מהמיעוט היהודי – הקתולים בגרמניה, ובמיוחד בגרמניה המאוחדת: הווילהלמינית. מן הפרספקטיבה של ההיסטוריה האינטלקטואלית, עמד אוריאל טל² על הקשרים הסובכים שבין היהודים לקתולים במדינה בעלת רוב פרוטסטנטי. מחקרים שנכתבו בשנים האחרונות, במיוחד בתחום ההיסטוריה החברתית, שבו ובחנו את הדמיון שבין מעמדם של היהודים למעמדם של הקתולים בגרמניה המאוחדת, ואף העלו שאלות עקרוניות לגבי ההבדלים שבין ה'מילייה' הקתולי ל'מיעוט האתני' היהודי.³ השוואה נוספת, מתבקשת אף היא, בוחנת את מעמדם של היהודים לעומת מעמדם של נשים בגרמניה הווילהלמינית. הנשים, שלא כמו הקתולים, לא היו מיעוט דמוגרפי, אך בוודאי שהיו במעמד נחות, וניתן לעמוד על הדמיון הפנומנולוגי שבין אנטי פמיניזם לאנטישמיות,⁴ ולערער השוואה בין המאבק לשוויון וזכויות הנשים לבין המאבק לאמנציפציה של היהודים.⁵ ספרו של יעקב טורי עוסק ביהודים ובסוציאל דמוקרטיה, לעתים בנפרד ולעתים במקביל, ואף ביחסי הגומלין ובקשרים הישירים ביניהם.⁶ את נקודות המפגש בין שתי הקבוצות ניתן למצוא בתלות של כל אחת ואחת מהן בהתפתחות הקפיטליזם בגרמניה, ובעובדה ששתיהן היו קבוצות שוליים מעוטות

- 1 מצוטט אצל: P. Pulzer, *Jews and the German State. The Political History of a Minority, 1848–1933*, Oxford 1992, p. 37
- 2 א' טל, יהדות ונצרות ב'רייך השני' (1870–1914): תהליכים היסטוריים בדרך לטוטאליטריות, ירושלים תש"ל.
- 3 T. van Raden, 'Weder Milieu noch Konfession: Die situative Ethnizität der deutschen Juden im Kaiserreich in vergleichender Perspektive', *Religion im Kaiserreich: Milieus – Mentalitäten – Krisen, II: Kulturen der Moderne*, eds. O. Blaschke & F.M. Kuhlemann, Gütersloh 1996, pp. 409–434
- 4 ש' וולקוב, 'אנטישמיות ואנטי-פמיניזם: נורמה חברתית או צופן תרבותי', זמנים, 12 (1993), עמ' 143–134
- 5 U. Planert, *Antifeminismus im Kaiserreich. Diskurs, soziale Formation und politische Mentalität*, Göttingen 1998
- 6 על כך ראו: M.A. Kaplan, *The Making of the Jewish Middle Class: Women, Family and Identity in Imperial Germany*, New York 1991
- 6 ראו בספרו של טורי: 'Die Dynamik der Beziehungen zwischen Juden und Arbeiterbewegung in Deutschland des 19. Jahrhundert', pp. 115–127

זכויות במחצית הראשונה של המאה ה'ט'. אין ספק שקיימת הקבלה כרונולוגית בהתפתחותן של שתי הקבוצות, שראשיתה במהפכות 1830 ו-1848, המשכה בנסיגה מסוימת בתקופת הריאקציה שלאחר מהפכת 1848, התחזקותה בתקופת ההתארגנות בשנים 1858/59–1878, והתגבשותה המובהקת משנות התשעים ואילך, אם כי בכיוונים שונים לחלוטין. טורי עומד על ההבדלים המובהקים שבין הקבוצות: הפרולטריון התעשייתי, שהיה היסוד להיווצרותה של הסוציאל דמוקרטית, נפגע מן המהפכה התעשייתית ומהתפתחות הקפיטליזם בגרמניה, ואילו היהודים עלו במסגרת אותו תהליך עצמו. טיפוסם של היהודים בסולם החברתי הגרמני היה כרוך ומשולב בהתפתחות הקפיטליזם. בגרמניה, שלא כמו במדינות אירופיות אחרות, לא נוצר פרולטריון יהודי. יחסם של היהודים לרכוש ובמיוחד למזונם, מסורת הלימוד, וקיומו של אתוס כלכלי אינדיבידואלי – כל אלה הובילו את היהודים לטפס בסולם המעמדות העולים – בורגנות הרכוש וההשכלה – ולהתרחק מן הפרולטריון המתגבש, מן 'ההמון', שכל הווייתו סתרה את הנאמנות היהודית המסורתית לשלטון. טורי מאמין שגם המסורת היהודית הדתית תאמה שמרנות פוליטית, תוך שהיא דוחה קיצוניות פוליטית. אך מעל לכל, המחיצה בין היהודים לבין הסוציאל דמוקרטיה ככוח פוליטי גבוהה בשל ההבנה היהודית, שתהליך האמנציפציה הוא תהליך בורגני-אינדיבידואלי.

כותב טורי:

רוב היהודים חדרו מעט מדי מבעד למתווה הפוליטי-החברתי, בכדי להבין בוודאות עד כמה זכו בחופש ובשוויון שלהם כאנשים פרטיים, ועד כמה רחוק מלהתקיים השוויון שלהם כקהילה, כדת שוות ערך במדינה. כלומר, מבלי חילון מוחלט של מוסדות המדינה ושל רגשות המדינה תיוותר האמנציפציה האינדיבידואלית של בני דתות אחרות חלקית בלבד (עמ' 122).

קריאה היסטורית זו, המעמידה את המדינה הגרמנית ואת הבנתה הפוליטית במרכז הדין על המיעוט היהודי, מציירת בהכרח תמונה עגומה של תהליך ההתערות היהודי בגרמניה. בדומה לפטר פולצר (Pulzer) ולורנר מוסה (Mosse),⁷ דומה שאף טורי סבור כי המדינה הגרמנית, שהיתה בעלת אופי נוצרי מובהק, העמידה סף התקבלות גבוה מזה שבו הבחינו היהודים כפרטים במסגרת חוויית חייהם האינדיבידואלית. העמידה על המגבלות האובייקטיביות של תהליך ההתערות יכולה להיראות למקצת הקוראים מיושנת. הם התרגלו להאמין, שההתרכזות המחקרית בפעילותו המגוונת של המיעוט היהודי עדיפה מבחינה אפיסטמולוגית על ההתבוננות ביהודי כקורבן של הנסיבות ההיסטוריות וכמושא לאפליה.⁸ לקוראים המפקפקים ביתרונותיה של הפרספקטיבה הפוליטית⁹ מומלץ לקרוא בעיון את המאמר:

7 W.E. Mosse, 'From "Schutzjuden" to "Deutsche Staatsbürger Jüdischen Glaubens": The Long and Bumpy Road of Jewish Emancipation in Germany', *Paths of Emancipation: Jews, States, and Citizenship*, eds. P. Birnbaum & I. Katznelson, Princeton 1995, pp. 59–93

8 על שינויי מגמות בחקר ההיסטוריה של יהודי גרמניה ראו: T. Maurer, *Die Entwicklung der jüdischen Minderheit in Deutschland (1780-1933). Neuere Forschungen und offene Fragen*, Tübingen 1992

9 לעיון השוואתי מרתק המתרכז ביחסים שבין היהודים למדינה ראו במבוא של בירנבוים וכצלסון (לעיל, הערה 7), עמ' 3–36.

תהליך האמנציפציה המקומית – היווצרותן של זכויות אזרח יהודיות בנקודות יישוב גרמניות.¹⁰ מאמר זה מעניק משנה תוקף להשקפה העקרונית שהציג טורי קודם לכן. טורי עורך בדיקה מדוקדקת של תהליך האסימילציה היהודי ברמה הרגיונלית, כפי שזה התרחש במדינות ובנסיכויות הגרמניות במהלך המאה ה'ט'. המאמר מציג פסיפס מגוון ביותר של אפשרויות: זכויות תושב קולקטיביות מטעם מועצת העיר, זכויות תושב מטעם הנסיכים, אוטונומיות מקומית של קהילות יהודיות, קהילות יהודיות נפרדות בכפרים גרמניים, זכויות אזרח על בסיס אינדיווידואלי לתושבים יהודים, הענקת זכויות התושב לפני מתן השוויון האזרחי, הענקת זכויות תושב במקביל לשוויון האזרחי, ולעתים אף לאחר מתן השוויון האזרחי. במקרה בודד חושף טורי סירוב להעניק זכויות תושב עד שנת 1900–1901, תוך התעלמות מן השוויון האזרחי שהיהודים זכו בו במסגרת איחוד גרמניה. התמונה המגוונת שמצייר מחקר הפרטני של טורי יוצרת תמונה בלתי אופורית בעליל, כפי שהוא הציע קודם לכן ביחס לתהליך האמנציפציה היהודי בגרמניה. תהליך הענקת זכויות האזרח בגרמניה, כפי שמצייר טורי, היה רצוף מעצורים, מכשולים, תקלות ועיכובים, שיצרו השלטונות הגרמניים בפני השתלבותם של היהודים, לעתים בלחצה ובעידודה של האוכלוסייה המקומית.

הדיון הפרטני בתהליך מתן הזכויות ליהודים בגרמניה שב ומחזק את הידוע זה מכבר על השוני בין הדגם הגרמני לדגם הצרפתי. תהליך מתן זכויות האזרח ליהודי גרמניה היה איטי, שוחק ובלתי רציף. ואמנם, המחבר נדרש מספר פעמים להשוואה זו (עמ' 146, 149, 152), שתוצאותיה אינן מחמיאות לגרמניה. כמובן, אין בעובדה זו כשלעצמה כדי להצביע על העתיד לבוא, וכל קריאה כזו של ההיסטוריה מסתכנת בטלאולוגיה. כך, למשל, קבעה שולמית וולקוב, במאמר המשווה את מעמד היהודים בגרמניה לזה שבצרפת בתקופת הרייך הווילהלמיני, שצרפת היתה אנטישמית מגרמניה בשלהי המאה ה'ט'.¹¹ מי שהיה בוחר להתנבא בשליש האחרון של המאה ה'ט' לגבי המקום שעתידי להיות המסוכן ביותר ליהודים במאה הכ' היה מצביע קרוב לוודאי על צרפת, רומניה או רוסיה.¹² ואולם, להשוואה העולה מתוך תיאורו הפרטני של טורי, גם אם אינה סותרת כשלעצמה פרשנויות האחרות, נודעת חשיבות רבה, משום שהיא שבה וממקדת את הדיון בשאלת המעמד האזרחי. יש מי שימצא בכך חזרה לשאלות ישנות שנס לחץ, ויש מי שיפגין עייפות מול העיסוק הבלתי נלאה ב'בעיה היהודית'.

על פי מיטב הבנתי, שאלה ישנה-חדשה זו רלוונטית יותר מתמיד. מאמרו של טורי יכול לשמש השלמה וביסוס לדיון העקרוני שערך לא מכבר רוג'רס ברובקר בין תפיסת האזרחות הגרמנית לזו הצרפתית.¹³ ברובקר עמד על היחס לזרים בתפיסת האזרחות הגרמנית, שביטויי המובהק הוא העדפת אלמנט המוצא בתהליך הענקת זכויות האזרח, אל מול הדגם הצרפתי, שבו בלטה חשיבותו העליונה של אלמנט הטריטוריה. המגמות הכלליות שעליהן עמד ברובקר נבחנות במסגרת המאמר של טורי כמקרה מבחן, ביחס לתהליך אזרחם של היהודים בגרמניה במהלך המאה ה'ט'. כך, למשל, מדגיש

10 ראו: טורי, עמ' 127–158.

11 S. Volkov, 'Kontinuität und Diskontinuität im deutschen Antisemitismus', *Vierteljahresshefte für Zeitgeschichte*, XXXIII, 2 (1985), pp. 221–243.

12 פולצר (לעיל, הערה 1), עמ' 29.

13 R. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge Mass. 1992.

ברובקרא את תפקידה של הגיאופוליטיקה בתהליך עיצוב תפיסות האזרחות בכלל והגישה הגרמנית בפרט. על פי השקפתו, אי הבהירות בגבולה המזרחי של גרמניה, כלומר עירוב האוכלוסיות הגרמניות והסלאביות בשטחי הגבול של פרוסיה, הם שעיצבו בין השאר את התפיסה האזרחית הגרמנית המדירה זרים. טיעון זה יכול לקבל חיזוק ממחקרו של טורי, המראה, בין השאר, שבאיזור שלזיה עילית, שעבר לידיה של פרוסיה רק באמצע המאה הי"ח, זכו היהודים לזכויות אזרח לוקליות עוד בסוף המאה הי"ח (עמ' 145). טורי מציע פרשנויות שונות לתופעה מפתיעה זו, וביניהן שהיהודים היו מיעוט דובר גרמנית בקרב אוכלוסייה דוברת פולנית, והדבר האיץ את תהליך קבלת הזכויות.

מי שבוחר כיום בהשוואה היסטורית בין גרמניה לצרפת נדרש לגונן על החלטתו ולהוכיח שאיננו חסיד שוטה ומיושן של אסכולת 'דרכה המיוחדת של גרמניה בהיסטוריה'¹⁴. והנה, ממצאיו של טורי, שלא נערכו מתוך השוואה חיצונית אלא מתוך סקירה גרמנית פנימית, אכן מחזקים את הרשם, שלפחות בשאלת ההתאזרחות נבדלה גרמניה באופן ברור משכנתה צרפת. איתותו ושבריריותו של תהליך ההתאזרחות בגרמניה מסבירות בוודאי כמה ממאפייניו של המיעוט היהודי בגרמניה, ובמובן זה מתקיים קשר ישיר בין מקומו של היהודי כאובייקט וכסובייקט בהיסטוריה. אף כאן נקשרות דרכיהם של היהודים ושל הסוציאל דמוקרטים בגרמניה: 'המתח בין אמצעיפציה לאנטישמיות', כותב טורי, 'היה הגורם המכריע שהפך בסופו של דבר את הסוציאליזם בגרמניה, בצורה זו או אחרת, אקטואלי ליהודים' (עמ' 122).

רוב המאמרים שכונו בספר זה מתמקדים בתקופת רפובליקת ויימאר. בתקופה זו העמיק המכנה המשותף בין היהודים לסוציאל דמוקרטיה – הראשונים כמיעוט אתני והאחרונים ככוח פוליטי מאורגן – במאמץ להגן על הדמוקרטיה. המאמר הפותח את הספר משחזר את הקמתו של 'דגל הרייך השחור-אדום-זהוב'¹⁵ הארגון החשוב והגדול ביותר, שקם בגרמניה בשנת 1924 כדי להגן על הרפובליקה הוויימאריט מפני אייבי הדמוקרטיה. במאמר אחר סוקר טורי את מעורבותם של היהודים בהקמתו של הארגון.¹⁶ יש להבחין כמובן בין מעורבותם של יהודים כיחידים לבין מעורבותם של גופים יהודיים בארגון בעל זיקה פוליטית סוציאל דמוקרטית כ'דגל הרייך'. יהודים יחידים פעלו במסגרות שונות של הגנה אזרחית, ואף החליפו במקרים מסוימים את חבריהם במשמרות 'דגל הרייך' בתקופת החגים הנוצריים (עמ' 98). ואולם, שותפותם של גופים יהודיים בארגונים מסוג זה היתה עניין מורכב יותר. מאמרו של טורי חושף את ההיסוסים שליוו את הנהגות 'האגודה המרכזית של האזרחים הגרמנים בני דת משה', 'ברית חיילי החזית היהודיים' והציונים, בשל הסכנה שעמדתם הפוליטית תצטייר כתמיכה יהודית קיבוצית בארגון בעל נטייה סוציאל דמוקרטית מובהקת. ארגונים וקהילות יהודיים לא ששו לשיתוף פעולה עם 'דגל הרייך', והארגון הזה מצדו לא הסתיר את דעותיו הקדומות האנטי יהודיות. במקרים מסוימים, כמו בברלין, בחרו יהודים להתארגן להגנה עצמית יהודית, ואילו יהודים אחרים, במיוחד אלה הפעילים בסוציאל דמוקרטיה, העדיפו להשתתף בהקמת 'דגל הרייך'

14 גישת 'הדרך המיוחדת של גרמניה בהיסטוריה' איבדה בשני העשורים האחרונים את חינה בעיני רוב חוקרי ההיסטוריה. על ויכוח זה ראו: מ' צימרמן (עורך), דרכה המיוחדת של גרמניה בהיסטוריה, ירושלים תשמ"ט.

15 טורי, עמ' 92-11.

16 שם, עמ' 93-113.

ולא להיות פעילים ביוזמות יהודיות עצמאיות.¹⁷ כמובן, ישנם גם מקרים יחידים שבהם דמויות יהודיות ציבוריות השתכנעו במהלך שנות העשרים להעביר את תמיכתן המוצהרת לסוציאל דמוקרטיה ואף ל'דגל הרייך'. ואולם, מציין טורי, אף שהיהודים היו מיוצגים בדרך כלל בכבוד בקרב התורמים ל'דגל הרייך', השתתפותם בפעילות השוטפת היתה מוגבלת ומצומצמת. טורי איננו מציג הסברים גורפים להתנהגות זו. לדעתי, ניתן לקשור את אופיו של תהליך האזרחות הגרמני – רסטריקטיבי כפי שהיה – לפרופיל הפוליטי של היהודים בגרמניה. היהודים הללו נמנעו מסממנים של נאמנויות קולקטיביות בדלניות, העוללות להעמיד בספק את מה שהושג במאמצים כה רבים – האמנציפציה האישית. האם ניתן להסיק מכך שיהודי גרמניה היו נתונים בעיורון מוחלט לגבי מעמדם הפוליטי ולגבי הסכנות הנשקפות להם, כמי שגורלם כרוך בגורל הרפובליקה הוויימארי? במאמר החותם את האסופה דן טורי בשאלה: האם יהודי גרמניה היו מודעים למשבר הפוליטי שבו היתה נתונה רפובליקת ויימאר? תשובתו של טורי נחרצת למדי – כן, בהחלט, למעלה מכל ספק. טורי מראה כיצד שגו מרבית היהודים הגרמנים בהערכת משמעותם של הפגרומים האנטי יהודיים בברלין ושל גירוש יהודי מזרח אירופה מבווריה בשנת 1923. הם נטו לראות בהם אירועים המכוונים נגד יהודים מזרח אירופים בלבד (עמ' 196). עם זאת, טורי אינו מפרש את ההססנות היהודית כביטוי לשאננות, אלא כביטוי מובהק לכך שהיהודים בגרמניה המשיכו לראות עצמם כנתינים ולא כאזרחים, למרות זכויות האזרח המלאות שהוענקו להם (עמ' 200). במבט כוללני ומסכם הוא חולף בין המגזרים השונים של יהודי גרמניה ומציין, כי מרבית היהודים הגרמנים גילו שאננות, מלבד יוצאי דופן בודדים. אותם שלא גילו שאננות – האינטלקטואלים והפוליטיקאים – היו טרודים לרוב בבעיות כלליות של הרפובליקה ולא בהבטים בדלניים יהודיים. כך או כך, תגובתם הערה של אותם יהודים – ברוב המקרים 'אאוט סיידרים' – היתה אינדיווידואליסטית במהותה ולכן חסרת משקל במאבק הציבורי הכולל להצלת הרפובליקה. את עיקר הביקורת מפנה טורי לתגובתה של 'האגודה המרכזית של האזרחים הגרמנים בני דת משה'. לדבריו, היא טעתה באורח מוחלט בהערכת המצב והתגלתה ככישלון מוחלט בארגון מגננה יהודית אפקטיבית.¹⁸

מאמר זה הוא לטעמי הבעייתי ביותר במסגרת האסופה. אמנם, הוא בין המאמרים המרגשים ביותר, אבל קשה שלא לחוש שהוא לוקה בקריאה טלאולוגית מובהקת. הוא בוחן את תגובותיהם של בני התקופה לא רק במסגרת המציאות שבה נדרשו להגיב, אלא לאור הידוע לנו על ההתפתחות לאחר 1933. יתר על כן, תגובתם של יהודים יחידים נשפטה בעקיפין לאור דרישה נורמטיבית, אם גם מוסרית, לפעולה יהודית מאוחדת. מאמרים אחרים מתבססים בעיקר על תיעוד ארכיוני, ואילו מאמר זה מתבסס על עיתונות יהודית, שהיתה נתונה בוודאי למגבלות הצנזורה העצמית, בהיותה מקור

17 שם, עמ' 106. תופעה דומה עולה ממאמרו של טורי על ההנהגה הפוליטית היהודית בגרמניה: אלה שבחרו לעסוק בפוליטיקה יהודית היו בדרך כלל יהודים ויהודיות שלא היו בעלי עמדות מרכזיות ומעורבות גדולה בפוליטיקה ה'גרמנית'; שם, עמ' 163. ראו גם שם, עמ' 205.

18 אין ספק שארכיון 'האגודה המרכזית של האזרחים הגרמנים בני דת משה', אשר קיומו נחשף במוסקבה בשנת 1991, כקיומם של שאר 'הארכיונים האבודים', ישפוך אור חדש על שיקוליה ולבטיה של 'האגודה המרכזית', ולו משום שהארכיון מכיל מסמכים פנימיים ולא חומר ש'האגודה המרכזית' מצאה לנכון לפרסם בקרב הציבור הרחב.

ציבורי ופתות. לאור מאמר זה, דומה שטורי קורא את התקופה של רפובליקת ויימאר כמבוא הכרחי וודאי לנציגול סוציאליזם. את קביעתו של הנס רייכמן, מי שעתיד להיות מראשי 'האגודה המרכזית של האזרחים הגרמנים בני דת משה', ביחס למפלגה הנאצית ביולי 1929: 'תנועות כאלה היו תמיד... הן נשחקו כולן', מפרש טורי כקביעה נאיבית (עמ' 213). היא אכן היתה נאיבית, כפי שהבין רייכמן בעצמו, כמו רוב חברי 'האגודה המרכזית', ארבע שנים לאחר מכן. דומה שטורי, ההיסטוריון המנוסה, השיל ברגע זה את גלימת ההיסטוריון ולא יכול היה לכבוש את כעסו וכאבו של בן התקופה על העובדה שכך הגיעה היסטוריה זו לקצה.

במסגרת אסופה זו אין הכותב מנהל דיון עקרוני בסוגיות הרבות שאותן הוא מעלה. ואולם, הוא מציע מחקר ארכיוני קפדני ופרטני, חף מכל זירגון ואופנה, ועל כן הוא יכול לשמש מסד לטענות הכלליות שבהן טרוד חקר יהודי גרמניה. רשימת הפרסומים המרשימה המופיעה בסוף הספר מכילה פריטים רבים נוספים, שעל אף היותם בלתי אופנתיים בעליל אינם מאבדים מערכם ההיסטוריוגרפי וממשיכים להרחיב את השכלתנו בסוגיות רבות מתחום חקר החברה והפוליטיקה בגרמניה למן ההשכלה ואילך.

יפעת וייס